

EERSTE CURSUSJAAR

LES 8: DE MILITAIRE GESCHIEDENIS VAN BERGEN OP ZOOM

IRENE VAN KEMENADE

Geografische ligging

Bergen op Zoom was al vroeg in het bezit van een haven die de stad met de Schelde verbond. Dat was vooral voor de handel zeer gunstig want men was op die manier over water verbonden met de Hollandse en Zeeuwse eilanden, Vlaanderen en het rivierengebied. Bovendien lag Bergen op Zoom op een kruising van handelsroutes; van noord naar zuid tussen Vlaanderen en Holland en van west naar oost tussen Zeeland en Brabant. Militair gezien waren deze geografische omstandigheden minder ideaal omdat het de stad tot een logisch en makkelijk te bereiken doelwit maakte. De kwetsbare ligging werd nog eens versterkt doordat de stad gesitueerd was tussen twee plateaus. Bergen op Zoom werd beschouwd als de 'de sleutel tot Holland en Zeeland'.

In de veertiende eeuw was Bergen op Zoom onderdeel van het hertogdom Brabant. De opeenvolgende hertogen trachtten hun positie te versterken en grenssteden zoals Bergen op Zoom werden dientengevolge al vroeg omwalsd. Dat was in eerste instantie een redelijk primitieve verdediging met hagen en staketsels (houten palen). Daarachter werd de vijand opgewacht door het voetvolk, dat zich bij een overmacht kon terugtrekken achter de daarachter gelegen stadsmuur. De ophaalbruggen over de gracht werden vervolgens opgehaald. Omstreeks 1335 maakte de aarden omwalling plaats voor een stenen muur. Het havengebied werd uiteindelijk pas aan het einde van de 15^e eeuw in de omwalling opgenomen. Alleen de Gevangenpoort resteert nog als herinnering aan die eerste ommuring. Na de introductie van het kanon bleek dat de stenen muur niet tegen deze vorm van geschut bestand was. Er was in deze periode nog geen sprake van een staand leger. De burgerij was verantwoordelijk voor de verdediging van haar eigen stad. De gilden kregen daarbij allen een deel van de wal toegewezen. Toen Bergen op Zoom in 1430 onderdeel werd van het Bourgondische Rijk verloor het haar functie van grensstad en raakte de stadsmuur in verval.

Roerige tijden breken aan

Aan een periode van relatieve rust kwam in 1519 een einde toen het Bourgondische Rijk onderdeel werd van het Habsburgse Rijk. In 1555 kwam Filips II aan de macht. Zijn centralisatiepolitiek in combinatie met de strenge vervolging van protestanten leidde in de Lage Landen in 1566 tot de Beeldenstorm, die overigens redelijk ongemerkt aan Bergen op Zoom voorbij ging. De toenmalige markies Jan IV van Glymes was een fervent tegenstander van Filips II. Hij overleed in Spanje in een poging de koning tot rede te brengen. Jan IV werd door Filips postuum van hoogverraad beschuldigd en al zijn bezittingen werden verbeurd verklaard. Bergen op Zoom kwam zodoende in Spaanse handen en de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) ofwel de Opstand was een feit. In Bergen op Zoom werden Spaanse troepen gelegerd. De verplichte inkwartiering leidde tot klachten onder burgerij. Brabant vormde het strijdtoneel tussen Spaanse en Staatse troepen en veel steden meldden overlast van plunderende en verkrachtende soldaten (vaak van beide kanten).

In 1577 kwam Bergen op Zoom weer in handen van de Staatse troepen. Frederik de Perenot, heer van Champagny heroverde de stad op de Spanjaarden zonder noemenswaardige strijd. De erfgenamen van Jan IV van Glymes, Maria Margaretha van Merode, een nichtje, werd weer in haar rechten hersteld.

De situatie werd echt ernstig toen Antwerpen in 1585 in Spaanse handen kwam. Bergen op Zoom werd de focus van de Staten-Generaal. De val van deze stad (en omliggende steden zoals Tholen en Steenberg) zou namelijk betekenen dat de zuidoever van het Hollands Diep in Spaanse handen over zou gaan, waardoor men in Brabant minder makkelijk troepen aan land zou kunnen zetten. In 1588 kreeg Bergen op Zoom haar eerste vuurproef, toen de hertog van Parma de stad met 36.000 man belegerde. Gouverneur Thomas Morgan leidde de verdediging van de stad. De polders rondom de stad werden onder water gezet en ook tijdens het beleg werkte de burgerij aan de versterking van de vesting. Het lukte Parma echter niet om de haven in handen te krijgen en met de naderende winter in het vizier hief hij het beleg op 12 november op. Nu het belang van de vesting werd onderkend door de Staten-Generaal, maar ook de Staten van Holland en Zeeland, werd de vesting structureel versterkt volgens het principe van het oud-Nederlands stelsel. Dit stelsel werd gekenmerkt door aarden vestingwerken en brede, met water gevulde grachten. Verder werd buiten de stadswal een onderling samenhangend geheel van verdedigingswerken gebouwd. Bastions moesten voorkomen dat de vijand de stadswal te dicht zou naderen. Speciale aandacht was er voor de versterking van de zuidkant van de vesting (bij *Kijk in de Pot* en het huidige *Plein 13*). Meerdere Spaanse aanvallen (in 1597, 1602 en 1605) worden met succes afgeweerd. Het beleg door Spinola in 1622 was wel het meest risicovol. Met geconcentreerd artillerievuur, ondermijning van de Spaanse belegeringswerken en uitvallen van vooral Franse, Engelse en Schotse troepen wisten de belegerden de Spanjaarden op afstand te houden. Overigens deed ook Michiel de Ruyter mee aan deze uitvallen. Bergen op Zoom was de stad van zijn grootouders. Toen ook prins Maurits met zijn troepen te hulp schoot, besloot Spinola het beleg op te breken. Naar aanleiding van deze heroïsche overwinning werd het geuzenlied ‘Merck toe hoe sterck’ geschreven.

Een verdere versterking van de vesting

Uit het beleg door Spinola werden lessen getrokken door prins Maurits. De heuvels rondom de stad werden afgegraven en alle bebouwing rondom de stad, zoals het Begijnhof en het Elisabethgasthuis, werd afgebroken om een glacis te krijgen. Op initiatief van zijn halfbroer en opvolger Frederik Hendrik werd in 1628 tussen Bergen op Zoom en Steenberg een inundatielinie met drie forten (De Roovere, Pinssen en Moermont) tussen Bergen op Zoom en Steenberg aangelegd. Aangezien in 1627 de bouw van fort Henricus ten noorden van Steenberg was voltooid, liep de linie feitelijk tot aan de Steenbergse Vliet. Met het einde van de Tachtigjarige Oorlog in 1648 was Spanje niet langer de vijand. Maar Bergen op Zoom bleef frontierstad vanwege de grensligging tussen de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden. .

Menno van Coehoorn

Menno van Coehoorn kreeg in 1698 opdracht van de Staten-Generaal de vesting Bergen op Zoom nog sterker te maken. Hij was de bedenker van het nieuw-Nederlands stelsel. De samenhang van de onderdelen van de vesting werd aanzienlijk vergroot. Beter dan voorheen konden de veldartilleristen vanuit omliggende vestingwerken dekkingsvuur geven aan een bedreigd deel van de vesting. Bovendien werd de vijand de mogelijkheid ontnomen zijn geschut zodanig op te stellen dat hij hiermee loodrecht op de wallen kon richten om zo een bres te schieten. Na deze laatste aanpassingen aan de vesting werd de stad alom onneembaar geacht. Bergen op Zoom kreeg haar beroemde bijnaam *La Pucelle* (de Maagd).

De val van de Maagd

In 1740 viel de Franse koning Lodewijk XV de Zuidelijke Nederlanden binnen. Hij liet in 1747 zijn oog vallen op Maastricht, maar daar waren geallieerde troepen gelegerd (Oostenrijk, Groot-Brittannië en de Republiek). Een aanval op Bergen op Zoom diende als afleidingsmanoeuvre. Dit had niet het gewenste resultaat, want de geallieerde troepen bleven in Maastricht. Gouverneur van de stad en commandant van het garnizoen (4400 man groot) was luitenant-generaal W.L. prins van Hessen-Philipsthal. Tot algemeen bevelhebber werd de 86-jarige generaal I.K. baron von Cronström benoemd. De situatie in en om de stad was hem niet bekend en bovendien lukte het hem niet om de diverse bevelhebbers op één lijn te krijgen. In hun pogingen de stad te veroveren gingen de Fransen bijzonder methodisch te werk. Zij groeven aan de zuid- en zuidoost zijde een aantal zigzaggende loopgraven naar de vesting, die ze onderling verbonden met parallelle loopgraven. Vanuit die parallellen werd de stad onder vuur genomen. Tijdens het beleg daalde de omvang van het garnizoen schrikbarend als gevolg van vijandelijke vuur, malaria (door stilstaand water in de grachten) en desertie. Aan voedsel was overigens geen tekort want dat werd via de haven in overvloed aangevoerd. Het beleg duurde tot begin september. Met de herfst in zicht bedacht de Franse generaal Von Löwendal een ultiem aanvalsplan in zijn commandopost. Hij wilde de bressen in het ravelijn Dedem en de bastions Coehoorn en Pucelle gebruiken om met drie groepen een stormaanval op de stad te wagen. Op de forten in de linie liet hij een schijnaanval uitvoeren. Als gevolg van een minimale bezetting van de vestingwerken en een slecht georganiseerde verdediging was de stad binnen enkele uren in Franse handen. Furieus trokken de Fransen de stad door; huizen werden geplunderd en vrouwen werden verkracht. Pas op 7 december 1748 vertrokken de Fransen, als gevolg van de Vrede van Aken weer.

Kazernes en andere militaire gebouwen

In 1746 verrees het eerste echte militaire gebouw in de stad: Blokstal 1. Gevolgd door Blokstal 2 en 3 die samen met het Groot Arsenaal (gebruikt voor de opslag van wapens) in 1764 gebouwd werden. Het munitiemagazijn Klein Arsenaal werd daar in 1787 aan toegevoegd. De gouverneurswoning op de hoek van de Blauwehandstraat en de Wouwsestraat werd in 1770/1771 onder handen genomen. Deze functie zou het gebouw tot 1795 behouden. Ook de provoost-geweldiger kreeg in 1783 een nieuwe behuizing in de Potterstraat. Tot in de negentiende eeuw deed het gebouw dienst als gevangenis. In tegenstelling tot in de meeste andere steden werden in deze periode nog geen manschappenkazernes in de stad gebouwd. Inkwartiering (ook wel biljettering genoemd) in door burgers ingerichte woonkazernes was voor velen een lucratieve bijverdienste. Militairen ontvingen hun inkwartieringsadressen van de gouverneur. Dit gold overigens niet voor officieren. Zij regelden, tegen vooraf vastgestelde logementsprijzen, zelf hun huisvesting.

Patriotten en Orangisten

In september 1792 werd Frankrijk een republiek. In november van dat jaar verklaarde Frankrijk de Republiek de oorlog. Vanaf dat moment functioneerde Bergen op Zoom weer als uitvalsbasis voor de Nederlandse troepen in de Zuidelijke Nederlanden. Tevens werden via de stad Franse krijgsgevangenen afgevoerd. In juli 1794 werd het garnizoen naar 6.000 man uitgebreid, terwijl Bergen op Zoom in die periode zo'n kleine 5.000 inwoners had. Ondanks een verplichte inkwartiering en de inzet van kerken kon de stad zoveel militairen niet herbergen. Het stadsbestuur besloot derhalve tot de bouw van primitieve houten kazernes. In de hele Republiek der Verenigde Nederlanden was het in deze periode onrustig. De patriotten roerden zich meer en meer en in de herfst van 1794 vielen Franse troepen Staats-Brabant binnen. Door de strenge vorst waren de rivieren bevroren en konden de

Fransen heel Nederland vrij eenvoudig bereiken. Op bevel van de stadhouder gaf het garnizoen van Bergen op Zoom zich eind januari 1795 voor de tweede maal over aan het Franse leger.

De Bataafse republiek en het Koninkrijk Holland 1795-1814

In deze periode was Bergen op Zoom van weinig strategisch belang. Het garnizoen werd dus ingekrompen. Op de Bataafse Republiek volgde in 1806 de instelling van het Koninkrijk Holland en in 1810 de inlijving bij het keizerrijk Frankrijk met als belangrijke consequenties deelname aan het Continentaal Stelsel (ontstaan smokkel en dus instelling van een brigade gendarmerie in de Moeregrebstraat) en de invoering van de militaire dienstplicht. Eind 1813 waren de dagen van Napoleon Bonaparte geteld. Tot op het allerlaatste moment hield de Franse keizer vast aan de bezetting van Bergen op Zoom met een garnizoen van 5000 man op 6000 inwoners. Een Britse poging de stad te ontzetten mislukte ten koste van honderden doden en gewonden. Op 23 april 1814 maakte een verdrag een einde aan de Franse militaire aanwezigheid. Tien dagen later verliet het Franse garnizoen via de Bospoort Bergen op Zoom.

De eerste kazerne

Het Congres van Wenen achtte het noodzakelijk een bufferstaat tegen Frankrijk te creëren. In 1815 kwam koning Willem I aan het hoofd van het Verenigd Koninkrijk van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden te staan. Bergen op Zoom verloor haar strategisch belang en het garnizoen werd opnieuw ingekrompen. Het Markiezenhof werd een infanteriekazerne voor ongeveer 700 dienstplichtigen. In 1829 werden de stoffelijke resten van de markiezen vanuit de kelder van het Markiezenhof overgebracht naar de nieuwe kerk van de Heilige Maagd Maria ten Hemelvaart aan de Grote Markt.

De Belgische opstand

In 1830 kwamen de zuidelijke gewesten in opstand. Koning Willem I mobiliseerde het leger en binnen enkele maanden groeide het Bergse garnizoen van 600 naar 6.000 man. In de loop van 1831, toen een invasie uitbleef, daalde dat aantal weer tot 3700. Wederom kregen de Bergenenaren te maken met inkwartieringslast. Handel en nijverheid leden onder de sluiting van de stadspoorten, onder de inundatie van het omliggende land en onder de verbroken verbindingen met het zuiden. Gevechten hebben zich in de nabijheid van Bergen op Zoom nauwelijks afgespeeld in de periode 1830-1832. De Linie werd in deze jaren voor de laatste keer onder water gezet. Op 29 maart 1831 ontplofte echter wel het kruithuis nabij bastion Stoelemat: 21 militairen en 3 burgers lieten het leven, 84 militairen raakten gewond en de schade aan de huizen in de omtrek (tot aan de Grote Markt!) was enorm.

In 1832 werd het beleg rond Antwerpen geslagen, met name om druk te houden op de onderhandelingen rond de afscheiding van de zuidelijke provincies. Vanuit Bergen op Zoom werden troepen en voorraden gestuurd, gecoördineerd door de marine.

Het einde van de vesting

In 1839 werd vrede gesloten met België. Hoewel opnieuw gelegen in de grensstreek, verloor Bergen op Zoom gaandeweg haar strategische positie. Het centrum van de landsverdediging verschoof naar Holland en Utrecht en de vestingen in Brabant en Zeeland werden al snel gezien als een kostenpost. Bij de aanleg van de eerste spoorlijn Bergen op Zoom-Goes was de vesting een obstakel bij de bouw van het station. Bovendien kon de stad door verzanding steeds minder gebruik maken van de haven, die altijd van groot belang was geweest voor de verdediging van de vesting. In 1867 zette minister J.A. van den Bosch met de opheffing van de vestingen Vlissingen, Maastricht, Venlo, Breda, Bergen op

Zoom en fort Bath de eerste concrete stap in de sanering van het vestingstelsel. Met de aanneming van de Vestingwet in 1874 zou dit proces voorlopig worden afgerond. De verdediging schoof op naar Willemstad. Eindelijk kon de stad uitgebreid worden volgens een patroon van brede straten en boulevards met dubbele rijen bomen.

Geen vesting, maar wel garnizoensstad

De afbraak van de vesting betekende niet het einde van het garnizoen. Inkwartiering was echter verleden tijd. De soldaten werden gedurende langere tijd in kazernes ondergebracht, zoals het 3^e Regiment Infanterie (3RI) en het 3^e Regiment Veldartillerie (3VA). 3RI werd vanaf 1864 ondergebracht in het Markiezenhof (toen Prinsenhof genaamd) en de Korenmarktkazerne. Het regiment is gedurende zijn Bergse tijd driemaal onder bijzondere omstandigheden uitgerukt (1903 onderdrukking van een spoorwegstaking in Utrecht, 1906 assistentie in Oud-Vossemeer na wateroverlast, 1911 Limburg en Gelderland na uitbraak van de veepest). De veldartillerie werd tot 1903 gelegerd in het Klein en Groot Arsenaal en de Blokstallen. Hierbij draaide alles om paarden (er werd zelfs een paardenapotheek en een ziekenstal bijgebouwd) en de rijopleiding met majoor David Kromhout als drijvende kracht. Het Rijkshengstveulendepot aan de Rijtuigweg (toen Westerboulevard) bleef dienst doen tot 1923. Het grootste militaire project voor de artillerie was de bouw van een nieuwe kazerne, de latere Wilhelminakazerne, in 1899-1900.

Behalve de kazernes en stallen telde het garnizoen Bergen op Zoom nog een groot aantal gebouwen met militaire bestemming: een kledingmagazijn in het voormalig provoosthuis aan de Potterstraat, het bureau van de garnizoenscommandant aan de Grote Markt (tegenwoordig de Teerkamer), een militair hospitaal aan het Gouvernement en berging van geniegoederen en gymnastiekgelegenheid in de Vleeshal.

Het 3RI en 3VA kregen door hun langdurige verblijf een nauwe band met de stad. Het percentage militairen schommelde tussen de 6% en 10%. De nijverheid en horeca profiteerden daarvan, maar bijvoorbeeld ook het sociale en culturele leven. Meestal fungeerde een officier als Prins Carnaval, er werden concerten gegeven en men bemoeide zich actief met de oprichting van een aantal sportclubs (tennis, schieten en de hippische sport – Concours Hippique vanaf 1903 op Kijk in de Pot)).

Mobilisatie 1914-1918

Nederland wenste neutraal te blijven in de Eerste Wereldoorlog. Al op 1 augustus 1914 werden 200.000 soldaten voor de mobilisatie opgeroepen om zodoende de oorlogvoerenden ervan te weerhouden gebruik te maken van Nederlands grondgebied. Met de Duitse inval in België en het beleg van Antwerpen verschoof het zwaartepunt van de verdediging en de staat van oorlog werd afgekondigd. De legerleiding was wel van opvatting dat alleen de vesting Holland (en dus niet Brabant) ten koste van alles verdedigd moest worden. De Bergse militairen hadden naast hun gewone werkzaamheden nog twee speciale taken: de strijd tegen de smokkelhandel en de opvang van Belgische vluchtelingen. Na de bezetting van Antwerpen op 8 oktober 1914 stroomden honderdduizenden Belgen de grens over. In twee dagen tijd verdrievoudigde de bevolking van Bergen op Zoom. De eerste opvang door militairen, gemeente, Rode Kruis en burgercomités verliep dan ook chaotisch. In de loop van november keerden de meeste vluchtelingen terug. De achterblijvers werden gehuisvest in kampen op de Veluwe. Zo'n 700 Belgische vluchtelingen bleven achter in Bergen op Zoom, evenals een doorgangskamp voor woonwagens. Het smokkelen van paarden, meel en rijst bereikte een hoogtepunt, ondanks de aanwezigheid van de 'dodendraad'. Krijgsmacht, marechaussee en douane opereerden veelvuldig in de grensstreek.

Het Interbellum (1918-1939)

In 1922 vond een grootscheepse reorganisatie van het Nederlandse leger plaats. In Bergen op Zoom werd het 3RI aangevuld met het 7 en 14RI, 3VA vertrok uit de stad (zo'n 800 man gemiddeld gelegerd in de stad op een bevolking van 23.500 inwoners). De Oranje Nassau Kazerne aan de Korenmarkt werd uitgebreid. Halverwege de jaren dertig nam de oorlogsdreiging opnieuw toe en Bergen op Zoom kreeg vanuit de eigen regimenten twee grensbataljons (3GB en 14GB). Voor 14 GB werd een nieuwe kazerne gebouwd (ontworpen door kapitein A.G. Boost van de Genie) die op 15 mei 1939 in gebruik werd genomen. De bouw kenmerkte zich door het markante poortgebouw dat de centrale toegang tot de kazerne vormde. De kazerne werd vernoemd naar Cort Heyligers, drager van de Militaire Willemsorde. Als gevolg van de nieuwe oorlogsdreiging was er geen sprake van een feestelijke opening.

De mobilisatie van 1939/1940

Eind augustus 1939 mobiliseerde de Nederlandse regering de strijdkrachten. De meeste Bergse troepen werden vanaf dat moment gelegerd bij Mill langs het 'defensiekanaal', een onderdeel van de Peel-Raamstelling.

De meidagen 1940

In de nacht van 9 op 10 mei werden de militairen bij Mill opgeschrikt door overvliegende Duitse toestellen. De dag daarop voerden de Duitsers een geslaagde verrassingsaanval uit op de Peel-Raamstelling. Zonder versterkingen uit het achterland was de Duitse overmacht te groot. Aan het eind van de dag waren achttien doden te betreuren en was 3RI gedwongen zich over te geven. In de Hoeksewaard en rond Vliegveld Ypenburg werd 3GB ingezet. Ook hun heldhaftige optreden leidde echter niet tot succes.

Het optimisme onder de Bergse bevolking werd aangewakkerd door de komst van Franse militairen op 10 mei (*12eme Groupement de Reconnaissance de Division d'Infanterie*). Dat enthousiasme werd al snel op de proef gesteld door groepjes terugtrekkende en vluchtende Nederlandse militairen. De snelle opmars van de Duitsers via België en via Moerdijk en de vertraging van Franse pantsereenheden maakten de verdediging van de stad door de Fransen vrijwel onmogelijk. Met name rond de Zoomdam en de Zandstraat zijn hevige gevechten geweest, evenals op de stelling bij de Stalenbrug. De overmacht was echter te groot. De Franse commandant, Michon, gaf zijn manschappen op 14 mei de keuze om zich over te geven of om te proberen om in kleine groepjes door de Duitse linies heen te breken. Dat laatste is niemand gelukt: allen werden gevangen door de Duitsers.

Gedurende de oorlog bleef Bergen op Zoom een militaire stad met uiteenlopende legereenheden, zoals de 16. Schiffs-Stammabteilung van de Kriegsmarine (Cort Heyligers), Duitse artillerie-eenheden (Wilhelminakazerne en Groot Arsenaal), Italiaanse oefenkazerne (Markiezenhof) en Duitse autotroepen (Oranje-Nassaukazerne).

De Canadezen komen

Operation Suitcase werd door de geallieerden opgezet om westelijk Noord-Brabant te bevrijden. De 4th Canadian Armoured Division, bestaande uit de 4th Armoured Brigade (pantserbrigade) en de 10th Armoured Infantry Division (infanteriedivisie) werden daarbij aangewezen om op te rukken richting Bergen op Zoom. In de weken daaraan voorafgaande waren er hevige gevechten geweest rondom

Hoogerheide en Woensdrecht. Dit gebied vormde namelijk de toegangspoort tot Zuid-Beveland en Walcheren en werd daarom tot de laatste man verdedigd door de Duitsers.

Tijdens de opmars richting Bergen op Zoom werden de Canadezen ondermeer op de Huijbergse Baan veelvuldig onder vuur genomen door Duitse militairen van het *Fallschirmjäger Ersatz- und Ausbildungs Regiment Hermann Göring*. Een aantal tanks van het South Alberta Regiment werd daarbij uitgeschakeld nog voordat de buitenwijken van de stad waren bereikt.

De Canadezen bereidden zich voor op wederom een zware strijd. Echter onder druk van de opmars van de geallieerden in het centrum van Noord-Brabant, zagen de Duitsers zich genooddaakt verder terug te trekken. In de vroege ochtend van 27 oktober verlieten de Duitsers de stad, na het opblazen van uitkijkposten (kerktorens) en Zoombruggen. Op de Zoomdam was inmiddels een tankversperring aangelegd.

Toen de Canadezen 's middags de stad binnenreden, konden zij dan ook maar moeilijk geloven dat de zij de stad zonder slag of stoot in handen kregen. Na een kortstondig overleg werd besloten dat men het risico zou nemen. Met een "Hell Bill, let's take the damn place" trok men verder en rond half vier 's middags arriveerden de eerste Sherman tanks op de Grote Markt. Hotel De Draak werd ingericht als commandopost en een waar volksfeest barstte los. Daarbij werd de feestvreugde aanzienlijk verhoogd door de grote hoeveelheden alcohol die in de stad aanwezig waren, als gevolg van de aanwezige spiritusfabriek.

Hoewel 27 oktober 1944 te boek staat als de datum van bevrijding van Bergen op Zoom is dat echter niet helemaal correct. De Duitsers hadden zich teruggetrokken tot achter de waterloop De Zoom, hetgeen betekende dat het noorden van de stad nog stevig in handen was van de bezetter. In de dagen daarna lieten enkele tientallen feestvierende burgers nog het leven door Duits artillerie- en mortiervuur.

Gedurende drie dagen hebben de geallieerden ten koste van vele gewonden en doden getracht De Zoom over te steken (zwemmend of met behulp van rubberbootjes), via een kleine dam bij het Smitsvestje of via de Van Overstratenlaan. Op alle genoemde plaatsen boden de Duitsers echter hevig tegenstand. Pas op 29 oktober 's middags wist een compagnie van het Lincoln & Welland Regiment een bruggenhoofd te vestigen. In de daarop volgende nacht legde de Canadese genie een baileybrug aan over de Zoom en werd de tankversperring op de Zoomdam opgeblazen. Pas in de vroege ochtend van 30 oktober 1944 was heel Bergen op Zoom bevrijd. Vijftig Canadezen waren daarbij gesneuveld.

De jaren 1945-1950

Meteen na de bevrijding werd Bergen op Zoom overspoeld door diverse legereenheden (Stoottroepen van Jan Borghouts, mariniers, de prinses Irene Brigade) als uitvalsbasis voor de bevrijding van Noord-Nederland. In augustus 1945 werd de Nederlandse Infanterie Mijnschool (NIMS) in de Oranje-Nassaukazerne gevestigd. De Dienst Mijnenopruiming werd ingezet om de vele mijnen onschadelijk te maken die door de Duitsers achtergelaten waren. Daarbij werden zij geholpen door Duitse krijgsgevangenen die hiervoor een aparte status als *Disarmed Enemy Forces* of *Surrendered Enemy Personnel* hadden gekregen. Het zou ongeveer twee jaar duren totdat alle mijnen in Nederland waren geruimd. Begin 1946 kreeg Bergen op Zoom 3RI weer terug. De bataljons werden opgeleid voor deelname aan de strijd in Nederlands-Indië. De Indiëgangers hadden een krab als embleem en de kantine op Sumatra werd omgedoopt tot *Kijk in de Pot*. Zij werden voornamelijk ingezet voor bewakings- en zuiveringstaken. Rondom de Politie Acties was dit een belangrijke opgave

aangezien de Indonesische troepen een guerilla-oorlog voerden. Eind 1949 moest Nederland onder grote internationale politieke druk de onafhankelijkheid van Indonesië erkennen. Het einde van de Tweede Wereldoorlog en de strijd tegen Indonesië luidden een periode van ingrijpende reorganisatie van de strijdkrachten in: 3RI werd definitief naar Maastricht verplaatst. Dat betekende het einde van de infanterie in Bergen op Zoom.

Nog heel even garnizoensstad

In 1949 trad Nederland toe tot de NAVO. Het zwaartepunt van de verdediging verschoof uiteindelijk naar de Noord-Duitse laagvlakte en Bergen op Zoom raakte definitief haar strategische ligging kwijt, maar bleef wel garnizoensstad waar vooral opleidingen werden verzorgd (Regiment Veldartillerie 'Prins Frederik' op de Wilhelminakazerne (later Cort Heyligers). De rekruten kregen hier een militaire basisopleiding (schieten en exercitie) en een opleiding tot kanonnier. In de jaren vijftig was het nog gewoonte dat de rekruten ter afsluiting van hun opleiding de verworven vaardigheden op de Grote Markt toonden. De eindparade van de eerste dienstplichtigen van het regiment werd bijvoorbeeld afgesloten met een groots diner voor officieren en lokale notabelen.

Gemeentearchivaris Korneel Sloomans was ondertussen een lobby begonnen om het Markiezenhof weer in gemeentelijke handen te krijgen zodat het in de oude luister hersteld kon worden. Op 15 november 1957 gaf de staatssecretaris van Oorlog, mr. F.J. Kranenburg het beheer over het Markiezenhof terug aan de Bergse burgemeester, ir. L.A.H. Peters. Van 1963 (tot 1987) werd het Markiezenhof volledig gerestaureerd. De Wilhelminakazerne bood tot 1971 onderdak aan de Verbindingsdienst. Het is opvallend dat tot op de dag van vandaag de meeste militaire gebouwen nog in gebruik zijn. Alleen de Oranje-Nassaukazerne en een deel van de Cort Heyligerskazerne zijn uiteindelijk ten prooi gevallen aan de slopershamer.

De Rijsschool Bergen op Zoom (1971-1996)

Op 12 februari 1970 ging de titel garnizoensstad formeel verloren. Bergen op Zoom kwam onder het garnizoen Breda. Met het afscheid van de verbindingsdienst kwam ook de sluiting van de Wilhelminakazerne, zodat de Cort Heyligers als enige overbleef. De nieuwe start werd bezegeld met de oprichting van de Rijsschool per 10 september 1971. De Rijsschool Bergen op Zoom (RSB) legde zich toe op de lichtere wielvoertuigen zoals jeeps (vanaf 1975 verplaatst naar Ossendrecht), eentonners en drietonners. De motorrijlessen werden alleen hier verzorgd. Binnen acht weken werd een dienstplichtige klaargestoomd om zijn groot rijbewijs te halen en zijn militaire vorming af te ronden. Daar hoorden ook lessen in voertuigonderhoud bij. Direct na de oprichting van de RSB werd bovendien de kazerne grondig gerenoveerd. In 1979 waren er al 20.000 rijbewijzen uitgereikt! In de jaren tachtig kreeg de RSB, naast de gebruikelijke reorganisaties, te maken met klachten van de bevolking als gevolg van toenemende woningbouw. Verschillende alternatieven (oefenterrein Ossendrecht, lessen richting Roosendaal en het midden van verschillende straten) werden ingezet om de druk op de (binnen)stad te verminderen.

Ontspanning en inkrimping 1990-1996

Met het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, de Val van de Muur en het einde van Koude Oorlog veranderde het vijandbeeld drastisch. De strijdkrachten werden omgevormd tot een klein en effectief beroepsleger. De laatste lichte dienstplichtigen werden op 29 januari 1996 opgeroepen. Begin jaren negentig kreeg ook de RSB last van deze ontwikkelingen als gevolg een verminderde opleidingsbehoefte. De Cort Heyligers was een voor de hand liggende kandidaat voor opheffing. De

kazerne was klein, dus relatief duur en lag bovendien middenin een woonwijk. Niet alleen de RSB, maar ook de gemeente Bergen op Zoom was onaangenaam verrast. Sluiting betekende verlies van werkgelegenheid. Op 1 juli 1996 viel het doek voor de Rijschool Bergen op Zoom. Na een kortstondige legering van het Korps Commando Troepen wordt de kazerne door Defensie afgestoten. Het poortgebouw is behouden gebleven en doet dienst als medisch centrum. De overige gebouwen zijn inmiddels afgebroken ten behoeve van een nieuwe woonwijk.

Bijlage behorende bij de syllabus School voor Geschiedenis

Cursusjaar 1, 2021-2022

Niets uit deze syllabus mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de betreffende auteur/samensteller.